

АНТУН ФАБРИС, НИКША ГРАДИ, ЛУКО ЗОРЕ И ОСТАЛИ ПИСЦИ НОВИЈЕ ДУБРОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ – ГРАДАЦИЈА СРПСКЕ КУЛТУРНОИСТОРИЈСКЕ ЗАБОРАВНОСТИ

Сажетак: Приликом редовних, па и овогодишњих, обележавања јубилеја у српској култури, не треба изгубити из вида културне ствараоце из области новије дубровачке књижевности, што је, иначе, нередак случај. Наиме, бар тројица дубровачких интелектуалаца новијих времена могу бити поменута међу српским ствараоцима којима се 2014. одају заслужна признања за њихов рад. У питању су публициста, слависта, културни и политички радник, Антун Фабрис (1864–1904), дубровачки племић, правник, политички активиста и писац полемичких чланака али и литерарних дела, Никша Гради (1825–1894), и публициста, писац и политички радник Луко Зоре (1846–1904). Такође, њихова рецепција у српској ондашњој и данашњој културној и научној стварности, биће добар пример градације српске културноисторијске заборавности. Сва тројица писаца припадају новијој дубровачкој књижевности.

Кључне речи: Антун Фабрис, Никша Гради, Луко Зоре, Дубровник, историја српске књижевности, новија дубровачка књижевност

Обележавање јубилеја у српској култури, углавном протекне без писаца из области новије дубровачке књижевности.² Тако ове године бар тројица дубровачких интелектуалаца и литерарних стваралаца новијих времена могу бити поменута међу српским писцима којима се 2014. одају заслужна признања за њихово дело. У питању су Антун Фабрис, Никша Гради и Луко Зоре. Такође, њихова рецепција у српској ондашњој и данашњој културној и научној стварности, добар је пример градације српске културноисторијске заборавности.

Публициста, слависта, културни и политички радник, односно ангажовани интелектуалац, Антун Фабрис (1864–1904), био би привилегован

1 irena.arsic@filfak.ni.ac.rs

2 А. Халер, *Новија дубровачка књижевност*, Загреб 1944; И. Арсић, *Савремена српска рагузеологија данас – једно виђење*, Наука и свет, тематски зборник радова, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш 2013, 99–109.

у том смислу. Наиме, Фабриса нити његово време, али ни данашње (наравно у ограниченом интересовању које прати ову област) није претерано запоставило. А и како би? И публицистичким радом, и активним везама са најугледнијим личностима свога доба, и аналитичком али толерантном политичком личношћу, као и мученичком и симболичном смрћу, завредио је такав исход. Једноставно, све је око Фабриса и са Фабрисом било и превише истакнуто, да би био потпуно заборављен.

Његово време пружило је највише могућности за трајно сећање. Дубровчанин Антун Фабрис, свршени бечки слависта, у свом граду је уређивао новине „Дубровник“, а затим покренуо и уређивао књижевни часопис „Срп“, као и календар „Дубровник“. Такође је уређивао и издања „Српске дубровачке штампарије Антуна Пасарића“.³

Фабрис је у последњим годинама 19. и првим новог века био добар домаћин многим српским интелектуалцима, научницима и писцима у самом Дубровнику, као што је одржавао актуелну кореспонденцију са више десетина њих, углавном везану за њихово учешће у периодицима које је уређивао. Тако се, како је сачувано и делимично објављено⁴, Фабрис дописивао са Стеваном Сремцем, Павлом Поповићем, Ивом Типиком, Светозарем Ђорговићем, Јованом Дучићем, Алексом Шантићем, Ватрославом Богишићем, Марком Муратом...

О њему и начину његовог мукотрпног рада, све са циљем да одржи везе са српским интелектуалцима, писао је добар познавалац тадашњих српских и дубровачких прилика, књижевни историчар, Павле Поповић.⁵

Фабрис је био уважаван и због свог врло рационалног али и толерантног става приликом представљања, оцењивања и предлагања решења за врло напете српско-хрватске односе у самом Дубровнику. Такође је врло ангажовано пратио и коментарисао многа тада актуелна догађања која су се тичала српских националних и културних интереса.⁶

Фабрис је био и у свом времену врло цењена личност, посебно у друштвеним и круговима савремене журналистике, што је и доказано по частима које су му учињене приликом Првог српског конгреса новинара у

³ И. Арсић, *Дубровачки штампари и издавачи 19. века и њихова издања*, Бања Лука – Београд 2005, 265–281.

⁴ В. М. Вукмировић, *Дописивање српских књижевника с Дубровчанином Антуном Фабрисом*, САНУ, Зборник историје књижевности, Одељење литературе и језика, књ. 5, 121–169; В. М. Вукмировић, *Prepiska Rešetar – Fabris*, „Savremenik“, 1962, 213–224; В. М. Вукмировић, *Prepiska Marko Murat – Antun Fabris*, „Savremenik“, 3, 1965, 260–269; В. М. Вукмировић, *Prepiska Valtazar Bogišić – Antun Fabris*, Prilozi istoriji književnosti, „Savremenik“, 7, 676–682.

⁵ П. Поповић, *Антун Фабрис*, „Српски књижевни гласник“, XIII, 5, 7, 1904, 351–359, 512–519; XVI, 1, 1905, 46–58; прештампано у књизи: *Из књижевности*, II, Београд, 1919, 136–176.

⁶ А. Fabris, *Matica srpska*, „Srd“, III, 1904, 867–873.

Београду.⁷ Међутим, такав однос јавности према Фабрису био је и разлог да га опрезне и обавештене бечке власти коначно одреде као значајног политичког противника, и оптуже и затворе у афери око штампања песме „Бокешка ноћ“, заједно са аутором, младим Урошем Тројановићем, и Антуном Пасарићем, из Српске дубровачке штампарије. У таквој ситуацији, Фабрисов углед доказала је не само српска, него и европска интелектуална јавност, која је протестовала посебно у новинским написима, па су актери чувене „дубровачке афере“ убрзо били и ослобођени.⁸

Баш таква личност, била је погодна да један други, у научним круговима врло успешни Дубровчанин, Хенрик Барић, штампајући избор из Фабрисових политичких текстова⁹, да један од првих, а затим и често навођених, али без позивања на његово име, покушаја дефинисања интелектуалног круга дубровачких Срба каталика, док је у новије време ова Фабрисова делатност нашла свог тумача и у два студијама историчара Александра Миљковића.¹⁰

Међутим, без обзира на поједини¹¹, а међу њима и значајнији савремени приказ Фабрисовог дела¹², нужно је подробније, монографски посветити пажњу овом Дубровчанину, посебно што се тиче његовог књижевноисторијског опуса, односно његових студија о животу и раду дубровачких писаца новијег доба, међу њима претежно Срба католика, Меда Пуцића, Матије Бана, дум Ивана Стојановића, Антуна Казалија.

Сасвим је другачији случај са личношћу и делом Никше Градија (1825–1894), дубровачког племића, правника и судије, политичког активисте и писца полемичких чланака али и литерарних дела, и у области поезије као и драме, на италијанском и на српском језику, као и уредника првих српских новина у Дубровнику „Гуштерице“ и „Гласа Дубровачког“. Гради, наиме, није успео да изазове пажњу српске стручне и културне јавности, мада се јасним изјашњавањем поводом свог културног и националног иден-

⁷ В. М. Вукмировић, *Први српски новинарски конгрес у Београду 1902 и случај Антуна Фабриса, уредника „Дубровника“*, „Књижевне новине“, XV, 204, 1963, 7.

⁸ Исто

⁹ А. Фабрис, *Изабрани чланци*, Београд 1940.

¹⁰ А. Миљковић, *Антун Фабрис и 'маћедонско питање'*, „Вардарски зборник“, САНУ, Београд 2006; Исти, *Одломци о Антуну Фабрису*, „Зборник о Србима у Хрватској“, 7, САНУ, Београд 2009, 285–315.

¹¹ И. Арсић, *Антун Фабрис (1864–1904) – књижевни историчар, публициста, ангажовани интелектуалац*, „Philologia Mediana“, год. I, број 1, Филозофски факултет у Нишу, Ниш 2009, 99–108.

¹² Г. Максимовић, *Тројица Дубровчана у српској књижевности 19. вијека. Дум Иван Стојановић, Спира Калик, Антун Фабрис*, „Радови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву“, Филолошке науке, 12, књ. I, Пале 2010, 267–278.

титета, „препоручио“ за тако нешто.¹³ Изузетак чини, на одређени начин, његово друштвено-политичко ангажовање, које је сумарно изложено у ретким прегледима ситуације у Дубровнику последњих деценија 19. века.¹⁴

О Градију и његовом делу уопште је врло мало писано и у хрватској књижевној историографији¹⁵, до најновијих времена, када је састављена монографска студија под називом *Последњи дубровачки властелин-пјесник Никша Матов Гради (1825–1894)*¹⁶, која је имала амбицију да обухвати целокупан Градијев културни али и друштвени и политички опус. Обиман текст Ирвина Лукежића значајан је из разлога што је на једном месту донео бројне чињенице из живота Никше Градија, са освртом на његово детињство, образовање и даљу каријеру као правника и адвоката која га је водила по далматинским градовима, све до Котора. Такође, аутор је настојао да представи и протумачи песниково литерарно дело, оно писано на италијанском, као и на српском језику, али и да покуша да изнесе основне поставке и мене које су пратиле Градија у његовом формирању мишљења, а затим и деловању у друштвеном и политичком смислу. То није био лак задатак, у једном случају из разлога што је Никша Гради, као и уопште круг дубровачких Срба католика коме је припадао, имао развојни пут, од словинства до јасно исказаног националног, али и културног српства, односно од залагања и настојања у оквиру Народне странке, до разилажења и потпуног посвећивања активности Српске странке у Граду. У том смислу дошло је до извесних неразумевања, па и погрешних тумачења, а понекад и одређених очигледних, чињеничних пропуста. Наиме, необичан је закључак да се Никша Гради определио за припадност српском католичком покрету тек по смрти својих блиских пријатеља, али и рођака, Ника и Меда Пуцића, што би значило супротно њиховом опредељењу¹⁷, када је добро познато, и доказано његовим друштвеним деловањем и публицистичким и литерарним

¹³ О свом националном осећању, као и таквом одређењу Дубровчана, Никша Гради је писао више пута. За ову прилику наводимо случај који изричито, и сасвим у складу са личношћу овог дубровачког патриција, у виду правног акта, то и исказује. Наиме, у његовој оставштини налази се нацрт уговора између Градића и четворице Дубровчана, Мата Шарића, Антуна Вршића, Антуна Пуљезија и Влаха Матијевића, све истакнутих чланова Српске странке, о програму и материјалним обавезама поводом оснивања „Гласа Дубровачког“. У пет тачака изнети су политички ставови ове групе Дубровчана, а први од њих је завет да се као Срби никад неће претопити у Хрвате (К. Милутиновић *О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској*, „Зборник о Србима у Хрватској“, 1, Београд, 1989, 57–58).

¹⁴ К. Милутиновић, *нд*, 57–58.

¹⁵ Са изузетком студије и монографије Николе Иванишина о дубровачком литерарном часопису „Словинац“, чији је Гради био сарадник.

¹⁶ I. Lukežić, *Posljedni dubrovački vlastelin-pjesnik Nikša Matov Gradi (1825–1894)*, „Anali Zavoda za povijene znanosti HAZU u Dubrovniku“, XLVI, Zagreb – Dubrovnik 2008, 137–225.

¹⁷ Lukežić, *нд*, 148–149.

опусом, у стручној јавности а и шире, да је Медо Пуцић био најугледнији дубровачки Србин католик. Поред тога, такође је неочекивано да се личност, како је непосредно карактерисана, „profinjena uma, nesumnjive erudicije i darovitosti“, нађе затим, „kopernikanskim obratom“, као оружје „u rukama političkih interesa drugih“¹⁸, док се, притом, и не спомену прве новине које је Никша Гради не само уређивао и готово сам и испуњавао прилозима, него и лично финансирао, а које су претходиле у студији коментарисаном „Гласу Дубровачком“. Наиме, познато је да је „Гуштерица“, као прве новине Срба католика у Дубровнику, излазила у периоду од 1. новембра 1882. до 15. октобра 1883, када је, услед честих цензура, и забрањена. Реагујући на различите нападе, па и оне који су упућивали на конфесионалну ограниченост листа, уредник Никша Гради је у једном од уводника, у име групе окупљене око „Гуштерице“, написао да они нису „nipošto na raspoloženju nikakvome vjerskom opštestvu“, већ да једино настоје „svojiјem slabijem snagama braniti interese moralne i materijalne svega naroda srpskoga uopšte, a dubrovačka narose“.¹⁹ У том смислу, у историји штампе у Дубровнику, „Гуштерица“ је заузела своје место као значајна претходница „Гласу Дубровачком“ и више-деценијском листу „Дубровник“.

Што се тиче литерарног дела Никше Градија, у поменутој студији је врло уочљив несклад у тумачењу и уопште пажњи која је поклоњена посебним сегментима пишевог опуса. Док су, на пример, италијански стихови, из првог периода стваралаштва Никше Градија, детаљно и на више страна тумачени, дотле се његовим драмским опусом аутор готово није ни бавио. Тако је за Градијеву стиховану драму у три чина, под називом *Косовка дјевојка*, речено само да је настала према мотивима народне песме *Краљевић Марко укида свадбарину*, чиме је потврђен навод из писма самог аутора дум Ивану Стојановићу²⁰, док је садржај друге, *Дјевојка справљеница или Све на стару*, представљена сасвим кратким изводом из већ штампаног текста.²¹ При томе, треба напоменути, да су обе драме штампане у доступној периодици, прва у „Словинцу“, друга у „Новој Зети“, што и онако, за амбициозно замишљену студију, и не би требало да представља никакво ограничење.

Све ово би могло довести до закључка да би било врло значајно позабавити се целокупним делом Никше Градија, на респектативном нивоу, наравно уз значајно креативно позивање на студију И. Лукежића, и то не само у полемичком него и у смислу прихватања изнетих бројних чињеница. У последње време се то чинило тек поводом појединих његових дела,

¹⁸ Lukežić, *nd*, 204.

¹⁹ „Gušterica“, 1883, 10.

²⁰ Lukežić, *nd*, 187.

²¹ Lukežić, *nd*, 206–207.

конкретно драмских²², што је добро за почетак, али недовољно за целовиту слику. То се посебно односи на његово литерарно дело, пошто пружа вишеструке могућности за утврђивање веза и утицаја, поред осталих, и са Градију савременим српским писцима, а што је у студији И. Лукежића наглашено али није даље разматрано.²³ Само на тај начин, биће утврђено, а могућности су реалне пошто је „последњи дубровачки властелин-песник“ своје дело на српском језику градио, посебно у стилско-версификаторском смислу, претежно на нашој фолклорној традицији, да ли је и колико Никши Градију место у српској литерарној и културној баштини.

Што се тиче Цавтаћина Лука Зоре (1846–1904), ту су хрватска и српска књижевна историографија сагласне – готово је потпуно неинтересантан и за једне и за друге истраживаче.²⁴ То је врло необично, ако не и ненаучно – пошто је Луко Зоре, у свом времену, а то је време одлучно за крај једног и почетак новог доба на нашим ширим просторима, био врло утицајна, угледна али и личност која се није могла сврстати у одређене оквире. Наиме, и од својих савременика није прихвантан на исти начин, него се око њега стално водила полемика, посебно с обзиром на Зорину политичку делатност. Разлог је био што овај истакнути Србин католик није, како су урадили други, напустио Народну странку после српско-хрватског разилажења, него је, и као посланик у Бечу, остао у њеним редовима. Поједини од узгредних тумача његовог и политичког рада сматрају то дипломатским потезом, и указују на његово искрено настојање за српско-хрватским помирењем.

Публициста, писац и политички радник, по образовању бечки класични филолог, Луко Зоре био је уредник два најзначајнија литерарна часописа у Дубровнику, који су својом концепцијом увелико превладала културни ниво. У питању су „Словинац“, који је исказивао тадашње опредељење и настојања дубровачких културних радника и писаца, док је затим, уз Фабриса, оснивач и главни уредик „Срђа“, којим се српска дубровачка интелигенција јасно дефинисала и у културном и у националном смислу.

Зоре је такође био врло агилан професор Дубровачке гимназије, која се сматрала најутицајнијом институцијом у обликовању културно-националног идентитета младих Срба Дубровчана. О Зорином раду у том смислу писали су његови ученици, касније угледни српски научници и писци. Међу њима и Јосип Берса, који се сећа свог наставника у мемоарским белешкама:

²² Б. Ћирић, *Приватно и јавно у драмама Никше Градија*, „Филололог“, VII, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Бања Лука, 2013, 263–272.

²³ Lukežić, *nd*, 156.

²⁴ О личности и делу Лука Зоре писано је у оквиру студија Николе Иванишина о часопису „Словинац“ (*Dubrovačke književne studije*, Dubrovnik 1966), као и у монографији Николе Тоље (*Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude*, Dubrovnik 2011), док је о њему као професору на Цетињу писао Саво Вукмановић (*Луко Зоре*, „Годишњак Цетињске гимназије“, 3, Цетиње 1971, 23–37).

„Među naše simpatije u gimnaziji brojao se i profesor Luko Zore... Kad je Zore sa katedre čitao svojim lijepim baritonskim glasom važnije epizode iz *Osmana*, slušali smo ga nedahnimice, gutali smo njegove riječi. Njegovo se oduševljenje prelijevalo u naša srca kao plamena struja...“²⁵, да би такође проговорио и о Зорином публицистичком раду: „Zore je radio kao krtica: njegovi se članci i rasprave broje na stotine; kada bi našto pregnuo, ulagao je u to sve svoje snage; zaneo bi se u posao sa svim žarom svoje vazda mlade duše. Pa ako je u njega bilo mnogo naivnosti – a malo prije i u ono doba mnogi naši mozgovi bijahu krcati naivnim idejama, o kojima svjedoči čitav ilirski pokret i kasniji njegovi odjeci – ne možemo smetnuti s uma da je tomi krivo i nedovoljno poznavanje stvari...“²⁶

Луко Зоре је био члан ЈАЗУ и Српског ученог друштва, касније и Српске краљевске академије, а своју каријеру окончао је на двору књаза Николе на Цетињу.

Књижевно и лингвистичко дело Лука Зоре такође је врло разноврсно. Састављао је студије из језика, чинећи и одређена значајна истраживања, као што је и преводио класична дела, али је писао и драмска дела, оставио мемоарске записе, састављао портрете својих савременика. Два су, међутим, његова рада која су изазвала већу пажњу савременика. Најпре публикација јасног садржаја *Дубровчани су Срби* (1903), која је била нешто окаснели одговор на публикацију Марцела Кушара, *Дубровчани – да ли су Хрвати?* (1892)²⁷, као и спев *Објављење*.

Спев *Објављење* који је Зоре штампао у „Словинцу“ током 1883–1884. под псеудонимом Миливој Страхињић, представљао је у свом времену изузетан догађај, на који су поједини припадници католичког клера, што је и објављивала дубровачка штампа склона њима, реаговали крајње драстично – спаљивањем стихова на својим предикаоницама. Зоре се, наиме, овим својим делом, укључио у активни сукоб „словинаца“, а затим и Срба католика са заступницима клерикализма и клериконационализма²⁸, оличеним у уредништву „Католичке Далмације“.

Овај спев, од 7500 десетераца, по тумачењу Николе Иванишина, садржи: „sve ono što je pokretalo slovinstvo (narodni duh, prošlost jugoslavenstva i dubrovačka) a čovječanstvo kroz vjekove (Kopernik, Luter, Garibaldi, Mazini, Kant-Laplace). Sadržajna i formalna strana spjeva podseća na Danteovu Božanstvenu komediju... Iz cijelog dijela izbijaju karakteristike njegova autora –

²⁵ J. Bersa, *Dubrovačke slike i prilike 1800–1880*, Zagreb 1941, 204–205.

²⁶ *Isto*, 205.

²⁷ Обе публикације штампане су без имена аутора. Док се истраживачи слажу да је прва дело М. Кушара, поједини савремени хрватски историчари сматрају да аутор друге публикације није Зоре, већ – Вице Адамовић (Н. Тоља, *nd*, 210).

²⁸ Израз који користи Н. Тоља у својој књизи на више места.

romantičara, prosvjetitelja, Slovinca, liberala, materijaliste – antiklerikalca...“.²⁹ У том смислу *Објављење* су поједини историчари, Никола Тоља пре свих, посматрали у свом идеолошком смислу, док је изостала књижевнотеоријска анализа, па чак и сам приказ садржаја дела.

Дело и сама личности Лука Зоре, посебно као илустрација комплексности времена које је умногоме одредило наступајуће догађаје широм наших страна, тек очекују свог тумача, и оправдан су мотив за монографску студију.

Тројица Дубровчана, Антун Фабрис, Никша Гради и Луко Зоре, обележила су своје време а својим делом и културно-националним опредељењем себе уврстили у српску културну историју. Наше време их је, међутим, неоправдано скрајнуло у градацији неопростивог културноисторијског заборава.

Сва тројица писаца и публициста, Фабрис, Гради и Зоре, припадају новијој дубровачкој књижевности.

Међутим, новија дубровачка књижевност, и појмовно, и термилошки, а и што се тиче њеног хронолошког одређења, као и корпуса, још увек намеће многа, али и кључна питања. Сам појам се заснива на историји ове књижевности под називом *Новија дубровачка књижевност*, коју је саставио историчар књижевности Алберт Халер.³⁰ Наиме, Халер књижевност Дубровника последњих деценија 19. и почетних деценија 20. века дефинише као књижевност са циљем, образлажући свој став својом намером изнетом у уводној напомени: „da dokaže kako i u novijoj dubrovačkoj književnosti još živi stara dubrovačka predaja, predaja uske povezanosti estetsko-spoznajnih vrijednosti s praktičnim političko-čudorednim djelovanjem, u čemu treba tražiti jedan od najglavnijih uzroka tisućgodišnje nezavisnosti Dubrovnika i njegove slave u svetu“.³¹ На тај начин, и ова, последња етапа дубровачке књижевности, јасно је дефинисана циљем да се култура, као склад свих духовних добара, постави као основни темељ државе, што традиција Дубровачке републике доказује вековима.

У том смислу, он у дубровачке писце новије дубровачке књижевности убраја ауторе о чијем делу, са обилним наводима, саставља и монографс-

²⁹ N. Ivanišin, *nd*, 178.

³⁰ Алберт Халер (1883–1945) је матурирао у Дубровнику 1905, у Бечу дипломирао класичну филологију 1909, а у Загребу докторирао 1927. са тезом *Гундулићев Осман с естетског гледишта*.

Радио је као гимназијски професор у Дубровнику 1909–1911, у Сплиту 1911–1929, и у Загребу, од 1929. Враћа се у Дубровачку гимназију 1931, а 1939. постаје њен управник. Долази у Загреб 1943. као предавач на Филозофском факултету.

Аутор је монографије *Антун Казали* (1935) као и *Новије дубровачке књижевности* (Загреб, 1944).

³¹ A. Haler, *Novija dubrovačka književnost* (Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944), 5.

ке студије. У питању су писци: Антун Казначић (1784–1874), Иван Аугуст Казначић (1817–1883), Матија Бан (1818–1903), Медо Пуцић (1821–1882), Луко Зоре, Иван Стојановић (1829–1900), Ђуро Пулић (1816–1883), Антун Казали (1815–1894), Мато Водопић (1816–1893), Иво Војновић (1857–1929) и Јосип Берса (1862–1932). Као писце–стручњаке, Халер у последњем поглављу издваја: Валтазара Богишића (1834–1908), Пера Будманија (1835–1914) и Милана Решетара (1861–1942).

Ова Халерова класификација, као и његово дефинисање овог књижевног периода, као својеврсног наставка старе дубровачке књижевности, није имало своје присталице, ни међу савременицима, а ни касније.

Сами Дубровчани, међу њима Иван Стојановић, аутор необичне историје књижевности, са обичним насловом, *Дубровачка књижевност*³², литературу свога доба не сматра значајном, највише из естетских критеријума, али је ипак разматра, све до своје смрти, 1900, као књижевност садашњих времена. Јосип Берса, у својој мемоарској књизи *Дубровачке слике и прилике (1800–1880)*, издвајајући овај период, издваја и његове литерарне ауторе. Оба аутора, на известан начин, праве периодизацију овога века, делећи га догађајима везаним за револуционарну 1848. годину.

Што се тиче српских и хрватских историја књижевности, најчешће се ишло у смеру националне расподеле писаца који су стварали у овом периоду, тако да су српски историчари, као најистакнутији Јован Скерлић, у својим историографским прегледима уврстили врло ограничени број Дубровчана (само Матија Бан и Медо Пуцић су својим делима заступљени у Скерлићевој *Новијој српској књижевности*), док су хрватски филолози ово питање разрешили на битно другачији начин. Наиме, пошто од половине 19. века они преузимају стару дубровачку књижевност као основу новије хрватске књижевности, писци који стварају у периоду последњих деценија 19. и првих деценија 20. века, по том основу, припадају хрватској књижевности.

У сваком случају се поставља питање хронологије – када започиње новија дубровачка књижевност?

Ако се узме у обзир тврђење да је Игњат Ђурђевић био последњи велики песник старе дубровачке књижевности (умро 1737), испољавала су се настојања да се као крај ове књижевности грубо прогласи 1800, односно да се она протегне до краја и саме Дубровачке републике 1806, односно 1808. године. Међутим, као логични крајњи период стварања писаца и литерата старе књижевности Дубровника намеће се година 1848, кључна и за многа регионална, али и европска збивања, која долази говото две деценије по замирању својеврсног дубровачког неокласицизма, латинизма и пригодничарства, а када су претежно сви његови писци, већ не само окончали своје дело, него и завршили и свој животни век. Овако дубро-

³² I. Stojanović, *Dubrovačka književnost*, Srpska dubrovačka štamparija A. Pasarića, Dubrovnik 1900, 285–341.

вачку књижевност класификује и Бранко Водник³³, на почетку 20. века, али и Миховил Комбол, у својој и данас компетентној историји старе дубровачке књижевности³⁴, као и савремени, а по утицају значајни хрватски историчар, Стјепан Ћосић.³⁵

Управо тај термин, 1848. година, био би могућ као почетни за новију дубровачку књижевност. Што се тиче горње границе у одређењу новије дубровачке књижевности, она је, донекле, спорна. Уколико би се пратила Халерова класификација, највећи број аутора из његове историје књижевности свој литерарни и животни век завршава до почетка Првог светског рата, 1914. Међутим, готово до краја тридесетих година 20. века, стварају писци и публицисти који у новој држави виде остварење својих нада из доба монархије, па објављују своје радове који су у дубровачком духу и са дубровачким смислом за утилизам.

Сем хронолошки, спорно је одредити и корпус новије дубровачке књижевности, проширен писцима мањег домета у односу на заступљене у Халеровој историји књижевности.

Постоји више пописа Срба католика, насталих у дужем временском периоду. За компетентне се сматрају они које су саставили Јорјо Тадић, као и они који су настали на основу истраживања и мишљења Павла Поповића, Хенрика Барића, као и Петра Колендића.

Најновији попис дубровачких Срба католика стигао је из Дубровника, и то из пера историчара Николе Тоље који се овим питањем бавио преко три деценије. Тоља сасвим детаљно износи своје критеријуме за сврставање Дубровчана међу Србе католике. Најпре су то оне личности које су предводиле покрет, односно они који су се лично или у колективу изјашњавали као Срби католици. Затим су то они који су својим именом потписивали колективне поруке подршке – честитања, која су публикована, као и они који су се на исти начин одређивали у јавним прогласима. Такође је Тоља потврду да је одређена личност припадник овог круга налазио и у честим полемикама, неретко на националне теме, у „Дубровнику“ и „Црвеној Хрватској“, где су се актери и национално-конфесуално одређивали, или, пак, нису негативно реаговали када би их неко други на тај начин квалификовао. И, коначно, пошто је у Дубровнику последњих деценија 19. и почетком 20. века била јасна подела у институцијама, удружењима и разноликим друштвима, Тоља сматра да су они који су или били у управи или чланови, као и дародавци Српске читаонице, Српског пјевачког друштва „Слога“, Српске грађанске музике, Добротворне задруге Српкиња Дубровкиња, Дубровачког радничког друштва, Српске зоре, Ма-

³³ B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 1, Matica hrvatska, Zagreb 1913, 312–327.

³⁴ M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb 1961.

³⁵ S. Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808–1848)*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik 1999, 305–352.

тице српске, Српског гимнастичког друштва „Душан Силни“, били Срби, католичке или православне конфесије.³⁶

Никола Тоља је посебно, у својој обимној студији, издвојио интелектуалце међу Србима католицима у Дубровнику, а затим их и именом и презименом и навео, сем у случају када, према његовом објашњењу, наследници конкретне личности, а истог презимена, и данас живе у Дубровнику, па је тада наводио име са иницијалом за презиме³⁷, међутим са јасно назначеним извором у дубровачкој периодици.

Тоља се позива на тврдње из литературе да се у Дубровнику бити Србином католиком сматрало знаком учености и доброг укуса, односно да је дубровачка интелигенција доба од средине 19. до првих деценија 20. века себе претежно сматрала Србима католицима. По социјалној структури, Тоља дубровачку интелигенцију из круга Срба католика дели на ону која је пореклом племићка, затим на грађанску интелигенцију, световног и духовног усмерења, односно свештенство, као и на средњошколску и студентску младеж, напомињући да је Срба католика било у занатском и радничком staleжу, односно и међу сељаштвом, што би подразумевало да они нису били ограничени, како се раније тврдило у хрватској историографији, само на град Дубровник, него их је било и у Конавлима, Жупи, Цавтату, на Пељешцу.³⁸

Што се тиче „властеовске интелигенције“, Тоља тврди да је веома мали број племићких породица чији се чланови нису изјаснили као Срби католици. Он, такође, сматра да су дубровачки племићи тога доба гајили колективну властеоску свест о томе да као посебна „подгрупа припадају српскокатоличком кругу“.³⁹ Предводник ове групације био је Орсат (Медо) Пуцић, а аутор као Србе католике наводи и његове рођаке Мата и Мата Нерона, док полемиче са српским историчарима и публицистима који су као Србе католике сврставали и дугогодишњег градоначелника Дубровника – Рафа Пуцића, као и Медовог рођеног брата, филозофа и политичара – Ника Великог Пуцића.

Затим Тоља наводи, према породицама, дубровачке Србе католике из реда племства: Бона (Бунић): Луко, Мавро, Јозо, Михо, Никола, Љубица; Кабога (Кабужић) Мароје, Геталди Иван; Ђорђи (Ђурђевић) Маринко; Гради (Градић): Никша Матов, Балдо;

Гоце – Басељи (Гучетић – Басељи): Мелко, Мелко мл., Луко, Балдо; Гундулић Франо; Охмучевић – Бизаро Лујо и Елена; Пуцић: Медо, Мато Нерон, Мато; Натали: Мато, Јеро;

³⁶ N Tolja, *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude*, : vlastita naklada, Dubrovnik 2011, 379–381.

³⁷ Овај ненаучни метод аутор правда још увек свежим сећањима на догађања током ратних деvedесетих година прошлог века.

³⁸ Tolja, *nd*, 364–376.

³⁹ *Isto*, 365.

Сарака: Никша, Иво, Рудолф; Сорго (Соркочевих) Херман.⁴⁰

Што се тиче грађанске световне интелигенције она је, према Тољинском мишљењу, због своје бројности, али и агилности, била основа овог покрета. Углавном је то била хуманистичка интелигенција, док се у техничку убрајао тек понеки поморски капетан. Припадници овог круга заузимали су најистакнутија места у Дубровнику као „орџински вјесници и утјесачни српски политичари, врсни зnanstvenici, pokretači, vlasnici, izdavatelji, glavni urednici, novinari i suradnici srpskih listova i časopisa, članovi uprava i predsjednici srpskih institucija u Dubrovniku, profesori Gimnazije...“.⁴¹ Неки од њих су стално или повремено боравили ван Града, али су били активно укључени у покрет. Грађанској интелигенцији припадају: Лујо Војновић, Валтазар Богшић, Матија Бан, Перо Будмани, Марко Цар, Лујо Адамовић, Марко Мурат, Иво Џаја, Бранко Џаја, Петар Колендић, Милан Решетар, Стјепо Кобасица, Јосип Берса, Хенрик Барић, Антун Фабрис, Влахо Матијевић, Стјепо Кнежевић, Луко Зоре, Антонио Вучетић, Стјепан Кастрепели, Мирко Кастрепели, Матеј Шарић, Влахо Шарић, Иво Rubricius, Нико Лепеш, Балдо Подић, Вид Вулетих Вукасовић, Вице Адамовић, Кристо Доминковић, Мато Грацић, Мише Вакети, Антун Пуљези, Јеро Пуљези, Стјепо Луцијановић, Мато Зглав, Вицко Трипковић, Јозо Катић, Стјепан Царевић, Рудолф Сарделић, Антун Зипфел, Дому Демоло, Јозо Флори, Франо Бибица ст., Франо Бибица мл., Цвијето Јоб, Ђилдо Јоб, Ђирил Јоб, Бенвенуто Јоб, Антун Вишић, Паскоје Јоб, Антон Јакшић, Петар Рељић, Михо Папи, Иво Папи, Мато Мариновић, Божо Банац, Перо Банац, Мишо Колин, Антоније Стражичић, Балдо Косић, Нико Свилокос, Божо Цвјетковић, Сабо Јелић, Антун Пасарић, Франо Кулишић, Божо Хопе, Антун Бенуси „и десетине других“.⁴²

Што се тиче Срба католика међу католичким свештенством, ту Тоља оставља већи број непотпуних презимена, док уз, добро познате дум Ивана Стојановића, Петра Франасовића, Андра Мурата, Људевита Вуличевића, наводи и Србе католике међу дубровачким фрањевцима у таквом броју и са таквим утицајем да је то изазивало и одређене сукобе у самим црквеним круговима.⁴³

Као свештенике око којих је било двоумљења да ли припадају Србима католицима, Тоља наводи: Антуна Казалија, Мату Водопића, Ђура Пулића, Стјепа Скурлу, Ловра Кукуљицу, Ника Ђивановића, Ивана Фабриса, са напоменом да је чак и он, у ранијим својим текстовима, ове личности наводио међу Србе.

Дубровачки интелектуалци и овог доба, као и старој Републици, бавили су се литературом, објављујући своје радове у локалној, дубровачкој и далма-

⁴⁰ *Isto*, 364–366.

⁴¹ *Isto*, 367.

⁴² *Isto*, 366–368.

⁴³ *Isto*, 369–370.

тинској периодици, али и у српској и у хрватској. Неки од њих били су успешнији у својим књижевним настојањима, пратећи тадашње токове савремене литературе и оствљајући значајнија а често и врло актуелна и ангажована дела, што је и основна одлика дела новије дубровачке књижевности.

Ови аутори су се у националном смислу одређивали као Срби католичке вероисповести. Њихово дело, сматрали су, припада једном посебном огранку српске књижевности која је настајала под утицајем јаке традиције и са свешћу савремене ангажованости. Овакво мишљење писаца новије дубровачке књижевности до сада није проверено па ни потврђено књижевно-историјском мишљу.

Литература

- Stojanović, I. (1900). *Dubrovačka književnost*. Dubrovnik: Srpska dubrovačka štamparija A. Pasarića.
- Поповић, П. *Антун Фабрис*, „Српски књижевни гласник”, XIII, 5, 7, 1904, 351–359, 512–519; XVI, 1, 1905, 46–58; прештампано у књизи: *Из књижевности*, II, Београд, 1919, 136–176.
- Fabris, A. (1904). *Matica srpska*, „Srd”, III, 867–873.
- Vodnik, B. (1913). *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 1. Zagreb: Matica hrvatska.
- Фабрис, А. (1940). *Изабрани чланци*. Београд.
- Bersa, J. (1941). *Dubrovačke slike i prilike 1800–1880*. Zagreb.
- Haler, A. (1944). *Novija dubrovačka književnost*. Zagreb.
- Вукмировић, В. М. *Дописивање српских књижевника с Дубровчанином Антуном Фабрисом*, САНУ, Зборник историје књижевности, Одељење литературе и језика, књ. 5, 121–169.
- Vukmirović, V. M. (1962). *Preписка Rešetar – Fabris*, „Savremenik“, 213–224.
- Kombol, M. (1961). *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Вукмировић, В. М. (1963). *Први српски новинарски конгрес у Београду 1902 и случај Антуна Фабриса, уредника „Дубровника“*, „Књижевне новине“, XV, 1963, 7.
- Vukmirović, V. M. (1965). *Preписка Marko Murat – Antun Fabris*, „Savremenik“, 3, 260–269.
- Vukmirović, V. M. *Preписка Valtazar Bogišić – Antun Fabris*, Prilozi istoriji književnosti, „Savremenik“, 7, 676–682.
- Ivanišin, N. (1966). *Dubrovačke književne studije*. Dubrovnik.
- Вукмановић, С. (1971). *Луко Зоре*, „Годишњак Цетињске гимназије“, 3, Цетиње, 23–37.
- Милутиновић, К. (1989). *О покрету Срба католика у Далмацији, Дубровнику и Боки Которској*, „Зборник о Србима у Хрватској“, 1, Београд, 60–89.

- Ćosić, S. (1999). *Dubrovnik nakon pada Republike (1808–1848)*. Dubrovnik-Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Арсиф, И. (2005). *Дубровачки штампари и издавачи 19. века и њихова издања*. Бања Лука – Београд.
- Миљковић, А. (2006). *Антун Фабрис и 'македонско питање'*, „Вардарски зборник“. Београд: САНУ.
- Лукежић, И. (2008). *Posljedni dubrovački vlastelin-pjesnik Nikša Matov Gradi (1825–1894)*, „Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku“, XLVI, Zagreb – Dubrovnik, 137–225.
- Миљковић, А. (2009). *Одломци о Антуну Фабрису*, „Зборник о Србима у Хрватској“, 7. Београд: САНУ, 285–315.
- Арсиф, И. (2009). *Антун Фабрис (1864–1904) – књижевни историчар, публициста, ангажовани интелектуалац*, „Philologia Mediana“, год. I, број 1. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 99–108.
- Максимовић, Г. (2010). *Тројица Дубровчана у српској књижевности 19. вијека. Дум Иван Стојановић, Спира Калик, Антун Фабрис*, „Радови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву“, Филолошке науке, 12, књ. I, Пале, 267–278.
- Толја, Н. (2011). *Dubrovački Srbi katolici – istine i zablude*, vlastita naklada, Dubrovnik.
- Ћирић, Б. (2013). *Приватно и јавно у драмама Никше Градија*, „Филолог“, VII, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, Бања Лука, 263–272.

Irena P. Arsic

ANTUN FABRIS, NIKSA GRADI, LUKO ZORE AND OTHER WRITERS FROM NEWER LITERATURE FROM DUBROVNIK – GRADING OF SERBIAN CULTURAL-HISTORICAL OBLIVIOUSNESS

Summary

To begin with, in anniversaries of Serbian literature and culture, we should not neglect cultural authors from Dubrovnik's new literature, what, unfortunately nowadays, happens very often. Additionally, at least three intellectuals from Dubrovnik deserve and receive rewards for their accomplishments in 2014. First, Antun Fabris (1864–1904), journalist, cultural and political associate; second, Niksa Gradi (1825–1894), nobleman from Dubrovnik, lawyer, judge, political activist and a writer; third, Luko Zore (1846–1904), journalist, writer and political activist. Additionally, their reception in Serbian cultural and scientific heritage is an excellent example in scaling of Serbian cultural-historical obliviousness. They are writers from Newer Dubrovnik literature area.